

Formyre SØ

- hustomt og grave fra sen ældre bronzealder
- fladmarksgravpladser fra tidlig jernalder

Martin Mikkelsen

Viborg Stiftsmuseum 2009

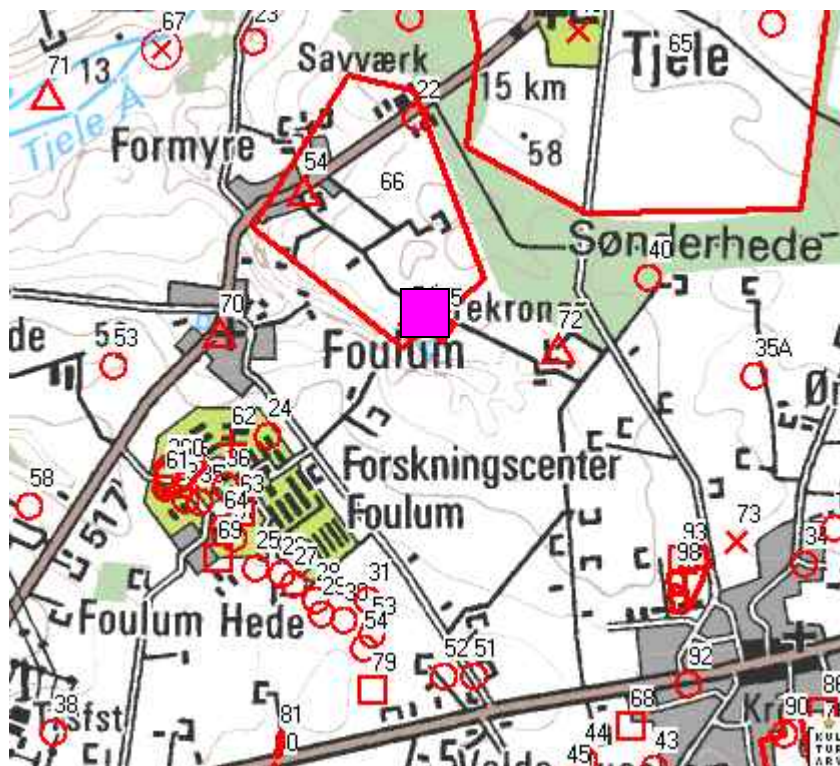
Bygherrerapport nr. 18

Bygherre: Forskningscenter Foulum

ISBN 978-87-87272-67-4

Indledning.

Da Danmarks Jordbrugsforskning, Forskningscenter Foulum i sin tid blev anlagt, blev der foretaget omfattende arkæologiske udgravninger før anlægsarbejderne. Der var der i dette område registreret mange gravhøje allerede sidst i 1800-tallet (figur 1), og ved udgravningerne af rester af nogle af disse gravhøje fandt man grave fra både yngre stenalder og bronzealder. Men desuden dukkede mange andre ukendte fortidsminder frem af mulden. Der blev bl.a. fundet en række jordovne fra bronzealderen, en stor gravplads og boplads spor fra ældre førromersk jernalder samt omfattende spor efter bebyggelser og begravelser fra yngre jernalder.

Figur 1. Registrerede fortidsminder i området ved Forskningscenter Foulum. Gravhøje markeret med cirkler, boplads og agersystemer fra ældre jernalder med store uregelmæssige polygoner. Lilla firkant viser området, hvor det nye anlægsarbejde skulle foretages.

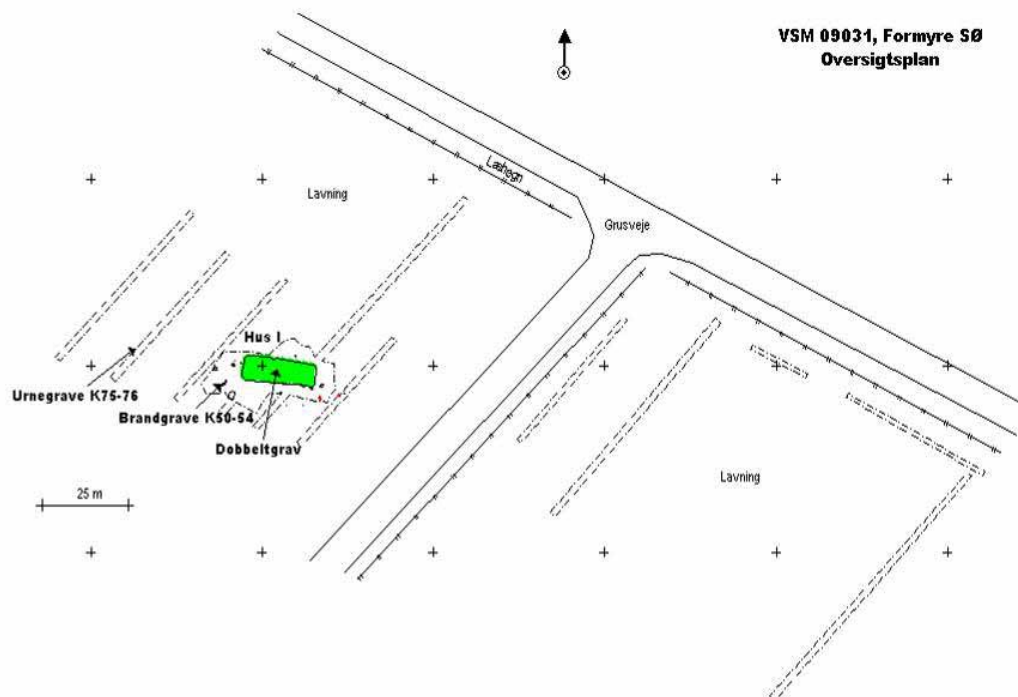
Forskningscenter Foulum er under stadig udbygning. Nye projekter udvikles løbende og det medfører selvfølgelig nye anlæg og dermed også risiko for at ødelægge fortidsminder ved anlægsarbejderne. Et af disse projekter skulle realiseres i slutningen af 2005. Det krævede anlæggelse af bl.a. flere gyllebeholdere, der skulle placeres i et område placeret godt 1 km nordøst for Forskningscenteret (figur 1). Her var der allerede i 1990'erne blevet anlagt gyllelaguner uden at der dengang blev foretaget arkæologiske undersøgelser.

Da de nye planer skulle realiseres i efteråret 2005, foreslog Viborg Stiftsmuseum, at der først blev foretaget en arkæologisk prøvegravning i god tid før anlægsarbejdet. På den måde kunne det sikres, at anlægsarbejdet ikke ville blive standset og forsinket, hvis der var fortidsminder i området.

Hvorfor nu det? Bortset fra et agersystem fra ældre jernalder (nr. 66 på figur 1) var der jo ingen kendte fortidsminder inden for en afstand på knap 1km, så der var vel ingen grund til at tro, der skulle være fortidsminder i det aktuelle område. Sådan forholder det sig dog ikke. Vores erfaringer fra mange arkæologiske undersøgelser har de senere år vist, at der ikke er sammenhæng mellem forekomsten af kendte fortidsminder og ukendte fortidsminder. Vi finder mindst lige så ofte nye, ukendte fortidsminder langt fra kendte fortidsminder som tæt på dem. Og det viste sig da også at være tilfældet her.

Boplads med hustomt fra ældre bronzealder

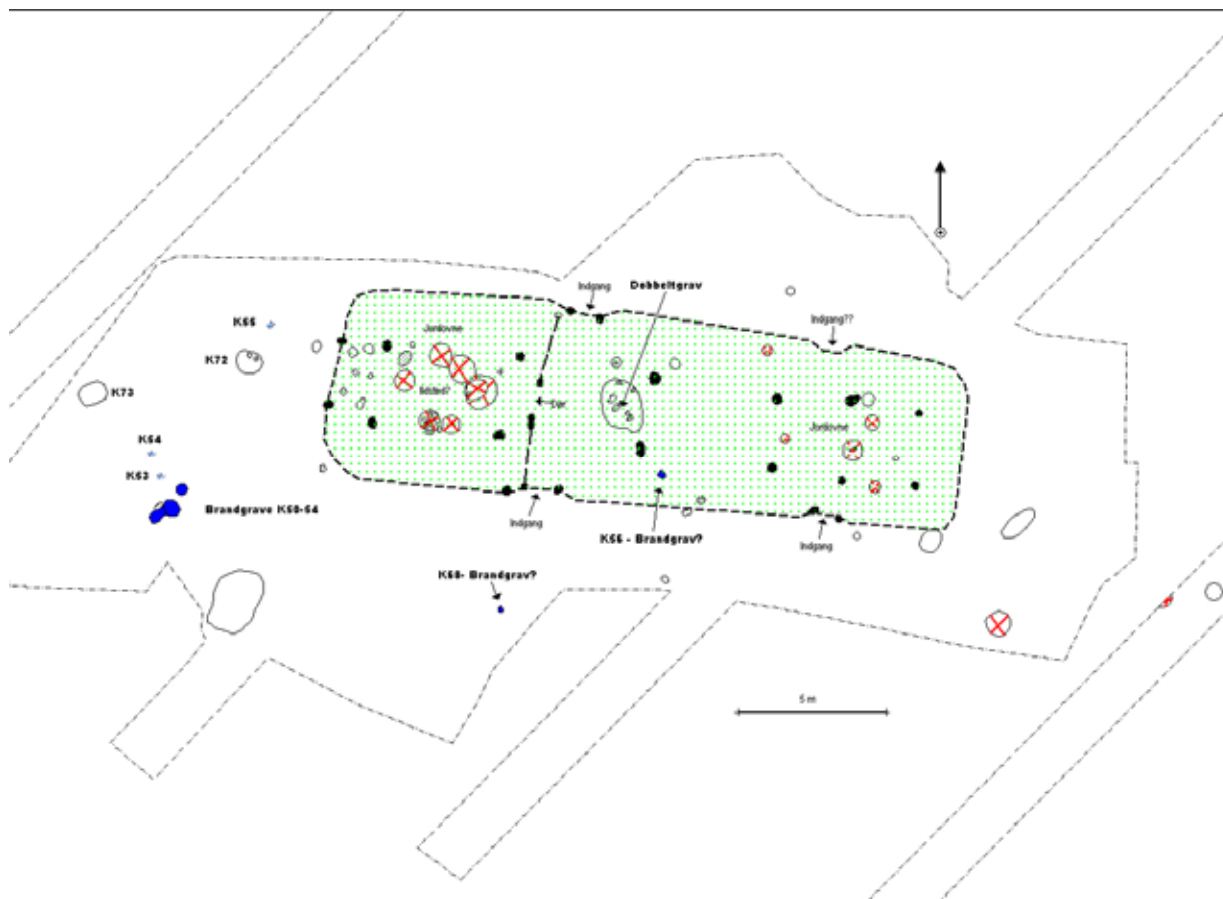
Ved prøvegravningen blev fundet spor efter et langhus samt nogle 'jordovne', og det blev umiddelbart antaget, at der var tale om en boplads fra bronzealderen. Huset synes indtil videre at være ret isoleret beliggende, i hvert fald har vi ikke fundet andre spor efter huse i umiddelbar nærhed (figur 2). Det er dog stadig muligt, at vi kan finde flere hustomter mod vest og sydvest, det er i hvert fald her, at de mest oplagte muligheder er ud fra de topografiske forhold.

Figur 2. Oversigt over det undersøgte område med angivelse af væsentlige anlæg.

En bevaring af bopladsen ville indebære, at der skulle foretages væsentlige ændringer i anlægsplanerne. Derfor blev det besluttet at få undersøgt bopladsen hurtigst muligt, således at projektet kunne gennemføres uden ændringer og uden forsinkelser. Mulden blev derfor bortgravet med maskine fra det område, hvor der var fundet anlægsspor. Som forventet dukkede der spor efter et såkaldt treskibet langhus frem umiddelbart under pløjelaget (figur 3). Det kunne umiddelbart ligne en lidt rutinepræget og kortvarig opgave at få undersøgt hustomten og de anlægsspor, der var knyttet til huset. Vi skulle blive klogere.

Selv om der er detaljer i huskonstruktionen, der kan diskuteres, synes grundplanen rimelig sikker. I det her fremlagte forslag til tolkning har huset været ca. 21m langt og 6,5-6,0m bredt. Det ser ud til, at huset har været lidt smallere i den centrale og i den østlige del end i den vestlige del. Huset har med sikkerhed haft to modstående indgange i den vestlige del, og der er tilsyneladende også fundet spor efter en indgang i sydsiden i den østlige del. På grund af dårlige bevaringsforhold kan det ikke afgøres, om der også har været to modstående indgange i den østlige del.

Figur 3. Udgravningsfeltet med hus I, en dobbeltgrav, brandgrave og andre anlægspor.

Det ser endvidere ud til, at der har været en 'væg' med en 'dør' lige vest for indgangene i vestdelen, således at der er udskilt et rum i vestenden. I dette rum fandtes en cirkulær samling af 'kogegruber' eller 'jordovne', hvori man bl.a. har lavet mad. Disse jordovne er karakteristiske ved at have et sort trækulholdigt askelag i bunden og umiddelbart derover findes større eller mindre mængder af ildsprængte sten (figur 4). De øvre lag består af mere tilfældig opfyld, og det er især her, at vi finder lerkarskår (figur 5), der er kommet med som affald.

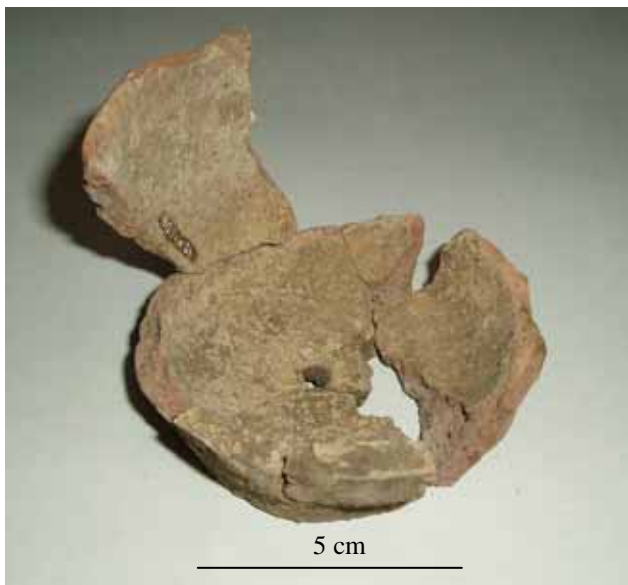
I midten af 'cirklen' af jordovne var der tomt, og det synes at være en oplagt mulighed, at der her har været et regulært ildsted. I så fald var det for længst pløjet bort. Rumadskillelsen og jordovnene tyder i øvrigt på, at der her har været beboelse, hvor man givetvis kunnet har kunnet sove langs væggene og i øvrigt opholde sig tæt ved ilden og dermed varmen.

Også i østdelen fandtes gruber. De var ikke så store som i vestenden, og de rummede heller ikke så tydelige sorte trækullag, men i fylden fandtes dog både små stykker ildsprængte sten

og spredt trækul. Flere af gruberne kan derfor have været anvendt som jordovne. Med den eller måske oven i købet de to mulige indgange i østdelen kan man faktisk godt forestille sig, at der i hvert fald i en del af husets levetid har været beboelse i begge ender, sådan som det med rimelig sikkerhed er kendt fra enkelte andre huse fra ældre bronzealder.

Figur 4. Jordovnene K43-45 i snit i vestdelen af hus I. Bemærk de sorte lag i bunden og stykkerne af ildsprængte sten i de nedre dele af gruberne.

Figur 4. Del af et lerkar med tre huller i bunden. Fundet i en jordovn i vestenden af hus I.

Gravene i huset

Umiddelbart efter vi havde fjernet mulden over hustomten, troede vi, at der midt i huset lå en stor 'grube' (K30). Det ses en gang imellem, at der midt i bronzealderens langhuse er sådanne gruber, og selv om det ikke hidtil er fundet i nogen af de mange bronzealderhuse, der efterhånden er udgravet omkring Viborg, så kunne det jo godt være tilfældet denne gang.

Med den forestilling i baghovedet blev der med skovl gravet en grøft gennem den formodede grube. Lidt overraskende viste det sig, at den ikke var ret dyb og at den havde helt flad bund. Det kunne nu ikke længere med rimelighed kaldes en grube, men der kunne måske være tale om en nedslidning, måske som følge af, at der havde været stald i huset. Lidt heldigt blev udgravningen midlertidigt indstillet og først genoptaget, efter at der havde været nogle dage med meget kraftigt regnvejr. Da vi vendte tilbage og igen kiggede lidt på den opgravede fyld, kunne det ses, at der i fylden var en hel del meget små helt hvidbrændte knoglefragmenter. De var simpelthen skyllet frem af regnen.

Disse fragmenter lignede til forveksling små stykker brændt ben, sådan som vi finder dem i gravurner og andre brandgrave. Mistanken var rejst og det blev besluttet at udgrave resterne af K30 meget omhyggeligt. Og hurtigt blev mistanken bekræftet, vi stod med resterne af ikke bare én grav, men af to grave lagt ved siden af hinanden (figur 6).

Figur 6. Gravene i langhuset under udgravning. Der er gravet en grøft gennem den østligste grav.

Det stod straks klart, at der kun var den nederste del af gravene tilbage. De var med andre ord pløjet næsten helt væk, og havde vi ikke fået dem undersøgt, ville de formodentlig været plø-

jet helt væk i løbet af nogle år. Alligevel lykkedes det at få bestemt deres størrelse, og den måde de var bygget på. Formodentlig er den østlige af gravene blevet anlagt først. Her har man sat en ramme af tynde højkantstillede stenfliser (figur 7). Rammen har været ca. 1,4 x 0,6m indvendigt og i hvert fald på en del af bunden har man placeret små, tynde kløvede fliser. På disse fliser fandtes de fleste af de resterende brændte ben i graven. Efterfølgende har man føjet en grav til ved vestsiden. Man har formodentlig 'genbrugt' den første gravs ene langside og føjet yderligere tre sider til, således at man fik sat endnu en stenramme med omtrent samme indvendige mål som den første. I bunden af denne grav har man langt nogle større, ret flade sten, hvoraf enkelte allerede var bortpløjet inden undersøgelsen, mens et par af de tilbageværende blev ramt med maskinen. Det kan være grunden til, at vi næsten ikke fandt brændte ben i denne grav, den var simpelthen for ødelagt.

Figur 7. Gravene i langhuset næsten udgravet. Enkelte højkantstillede kløvede sten ses stadig stående in situ, men de fleste er borte og her ses kun de muldfyldte stenspor.

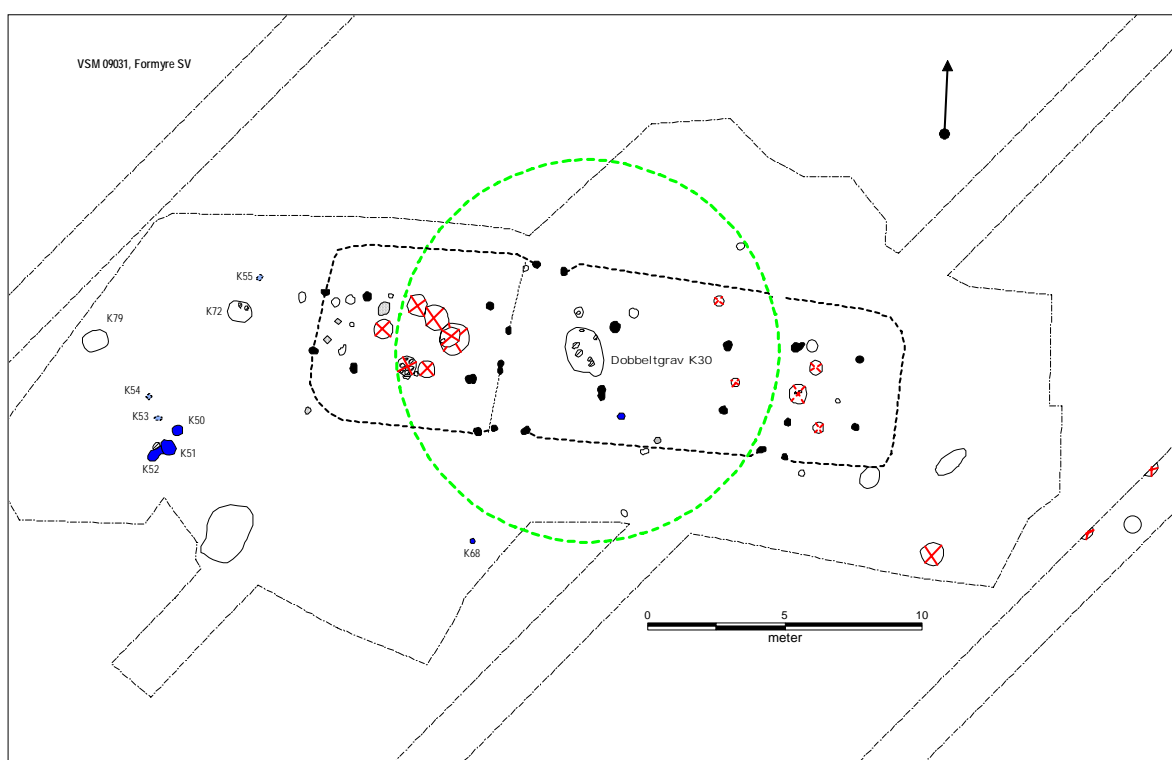
Brandgrave af denne type er almindelige i den sidste del af ældre bronzealder, men kan række ind i den tidligste del af yngre bronzealder. Det synes derfor sandsynligt, at både huset og de to grave er fra ca. 1200-1000 f. Kr. Vi håber at C14 dateringer kan be- eller afkræfte denne datering.

Relationen mellem gravene og huset er det mest interessante ved fundene fra Formyre SØ. Det forekommer ikke sandsynligt, at gravene skulle være tilfældigt placeret så centralt i hus I. Selv om vi ikke kan være helt sikre, synes det dog ikke rimeligt at tro, at gravene er ældre end huset. Hvis det skulle have været tilfældet, måtte man enten have fjernet stenene i gravene, før

husgulvet blev lagt, eller også måtte husgulvet have været anlagt oven på gravene. Ingen af delene er sandsynlig.

Vi tror snarere, at da gravene blev anlagt, har man helt præcist vidst, hvor huset har stået. Måske har der været rester af huset tilbage, eller måske var huset fjernet, umiddelbart før gravene blev anlagt. Vi antager med andre ord, at der har været en nær tidsmæssig relation mellem hus I og gravene K30. Det synes på den baggrund rimeligt, at det er et par af husets beboere, der er blevet begravet på stedet. Og det er vel ikke helt urimeligt at gætte på, at det er husets 'ejere', måske et 'ægtepar', der er begravet på stedet. Det sætter yderligere gang i fantasien: Har begravelserne baggrund i en dramatisk hændelse? Er ejerne pludseligt døde på grund af sygdom, brand eller ufred? Den slags spørgsmål vil det næsten altid være umulige at besvare fordi vi mangler skriftlige kilder.

Man kan også spørge, om der har været anlagt en høj over gravene, sådan som det var skik og brug i ældre bronzealder. Til det må vi sige, at skønt der ikke blev fundet den ringeste rest af en gravhøj tror vi, det meget vel kan have været tilfældet (figur 8).

Figur 8. Hus I, gravene K30A-B, omrids af mulig gravhøj og fladmarksgravplads vest for.

Brandgrave

Ca. 5m sydvest for hus I fandtes mindst tre brandpletgrave (K50-52). De to var rimelig godt bevarede, mens den sidste næsten var helt bortpløjet. Til alt held lå der en bronzering helt nede på bunden af denne grav (figur 9). Der er tale om en såkaldt øskenring, som er typisk for den ældste jernalder omkring 500 f. Kr. Et par steder tæt på K50-52 syntes der også at være rester af tilsvarende grave. Ved en prøvegravning lidt længere mod vest fandtes yderligere et par urnegrave (figur 2), og da det kun er begrænsede dele af området vest for huset, der indtil

videre er afdækket, kan der sagtens være flere grave i området. Det synes ikke usandsynligt, at der har ligget en mindre fladmarksgravplads vest for huset.

Da vi fra en række andre arkæologiske udgravninger ved, at fladmarksgravpladser fra den tidligste del af jernalderen ofte er anlagt ved foden af gravhøje, sådan som det i øvrigt var tilfældet med en stor fladmarksgravplads, hvor Forskningscenter Foulum nu ligger, ja så synes det sandsynligt, at det også kan have været tilfældet her ved Formyre SØ. Det er derfor, det er foreslået (figur 8), at dobbeltgraven K30 har været dækket af en gravhøj.

Figur 9. Øskenring af bronze fundet i brandgrav K50 lige vest for hus I.

Vores antagelse er altså, at der engang omkring 1100 f. Kr. er blevet bygget et hus i et område, som ikke tidligere i oldtiden havde været beboet. Husene dengang holdt ikke så længe, måske kun 30-40 år, så bosættelsen på stedet har været kortvarig. Det kan skyldes en dramatisk begivenhed, i hvert fald ser det ud til, at husets ejere er blevet begravet på stedet, hvor huset lå. Formodentlig er de blevet begravet umiddelbart efter at huset var revet ned. Jeg gætter endvidere på, at der over gravene blev anlagt en gravhøj. Derefter er området tilsyneladende forladt.

Først godt 500 år senere – i den tidligste jernalder – vender man tilbage. Nu placeres urnegrave og brandpletgrave lige vest for den formodede gravhøj. Der sker i en kortere eller længere periode. Endvidere er det sandsynligt, at området lige vest for gravpladsen og helt ind til Formyre på samme tid eller måske snarere lidt senere blev opdyrket til agerbrug. Derefter har vi ingen tegn på aktiviteter, før Forskningscenter Foulum skulle bruge området.

Der står vi nu, men måske vil nye undersøgelser engang i fremtiden ændre på denne tolkning.

Formyre SØ i et større perspektiv

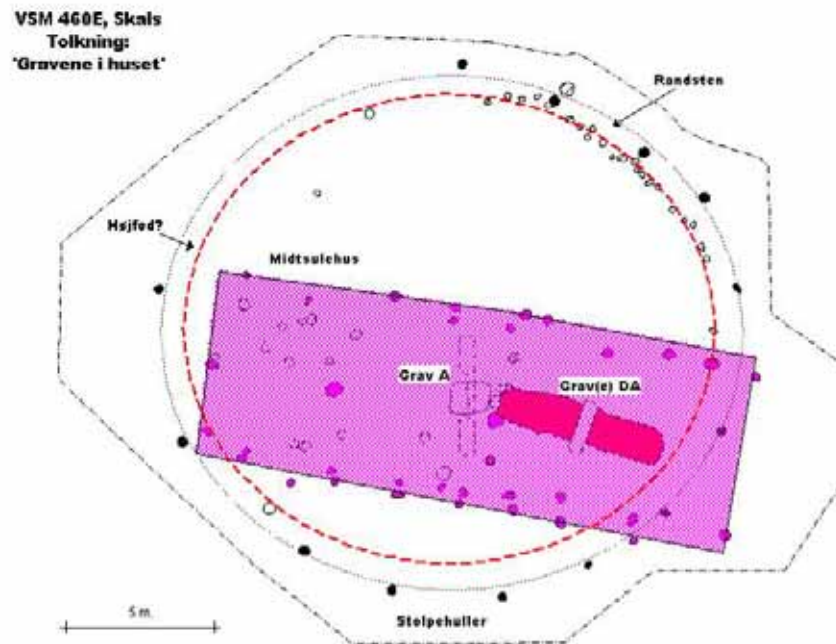
Bronzealderhuse hører til blandt de fortidsminder vi hyppigst finder i disse år (se Viborg Stiftsmuseums bygherrerapporter nr. 1, 2, 5, 20 og 22). Bronzealderhuse med grave er tidligere fundet f.eks. ved Trappendal sydøst for Kolding (Boysen & Andersen 1981), men de er stadig sjældne. I Viborg Stiftsmuseums arkæologiske ansvarsområde er det således første gang, vi har fundet kombinationen hus, grave og høj(?) fra bronzealderen, men to andre steder har vi fundet den samme kombination i forbindelse med ældre ænlæg (Figur 10).

Figur 10. Huse med grave i Viborg Stiftsmuseums ansvarsområde.

Det ældste fund er fra Kistrup Hede. Her udgravede den senere rigsantikvar P.V. Glob i 1941 resterne af en gravhøj (DKC 130808-21) og fandt bl.a. en grav med en flintdolke, pilespidser og rester af en ravperle. Formodentlig har det været en grav til en bueskytte (Sarauw 2006), og det antages, at der var tale om primærgraven, hvorover en gravhøj blev rejst. I 2006 fik museet lejlighed til at vende tilbage til stedet, da entreprenør Gert Pedersen skulle bygge en ny maskinhal. En prøvegravning, hvor højen i sin tid lå, viste, at hele højen var væk, men rester af bueskyttegraven lå tilbage. Hvad Glob ikke havde opdaget var, at der under højen også havde ligget et langhus, et såkaldt midtsulehus, og at primærgraven var placeret 'inde' i dette hus. Bueskyttegraven hører til den såkaldte klokkebægerkultur fra slutningen af yngre stenalder ca. 2.300-2.000 f. Kr. Det må ud fra placeringen af huset, graven og højen antages, at huset under højen er fra samme tid. Der er altså her tale om et fund, der er mere end tusind år ældre end huset fra Formyre SØ.

Et andet fund er gjort på Nordentofte i Skals. Her udgravede museet i 1986 de sidste rester af en gravhøj (figur 11). Der var meget lidt tilbage af højfylden, rester af en randstensskæde samt spor efter en stolperække, der tilsyneladende har stået tæt ved højfoden.

Midt i gravhøjen var der spor efter flere plyndrede grave, deriblandt en mulig dobbeltgrav (DA). Under højen fandtes endvidere rester af et midtsulehus, og selv om højen ikke var placeret lige midt over huset, så var grav A dog placeret lige i midten af huset. I første omgang blev det foreslået, at huset skulle dateres til den tidligste del af ældre bronzealder, men nye fund af lignende huse med dobbelte vægstolper tyder på, at denne type huse er fra den tidligste del af dolktid eller måske endog en smule ældre. Dermed kan fundet fra Skals faktisk være fra samme tid som fundet fra Kistrup Hede.

Grave i langhuse under gravhøje er sjældne, og derfor er ethvert nyt fund vigtigt. Fundet fra Formyre SØ er det yngste blandt de ovennævnte eksempler. Det er med til at vise, at en gang imellem over et mere end tusindårigt tidsrum begravede man af og til de døde på det sted, hvor det må antages, at de har boet. Dobbeltgrave er også relativt sjældne, og derfor er det selvfølgelig påfaldende, at der er dobbeltgrave i husene fra både Trappendal, Formyre SØ og måske også i huset fra Nordentofte i Skals. Det er måske ikke noget tilfælde og kan styrke mistanken om, at der ligger 'dramatiske' begivenheder bag de få tilfælde, hvor begravelse er placeret inde i et langhus.

Tak til Forskningscenter Foulum for det gode samarbejde i forbindelse med udgravningen.

Relevant litteratur.

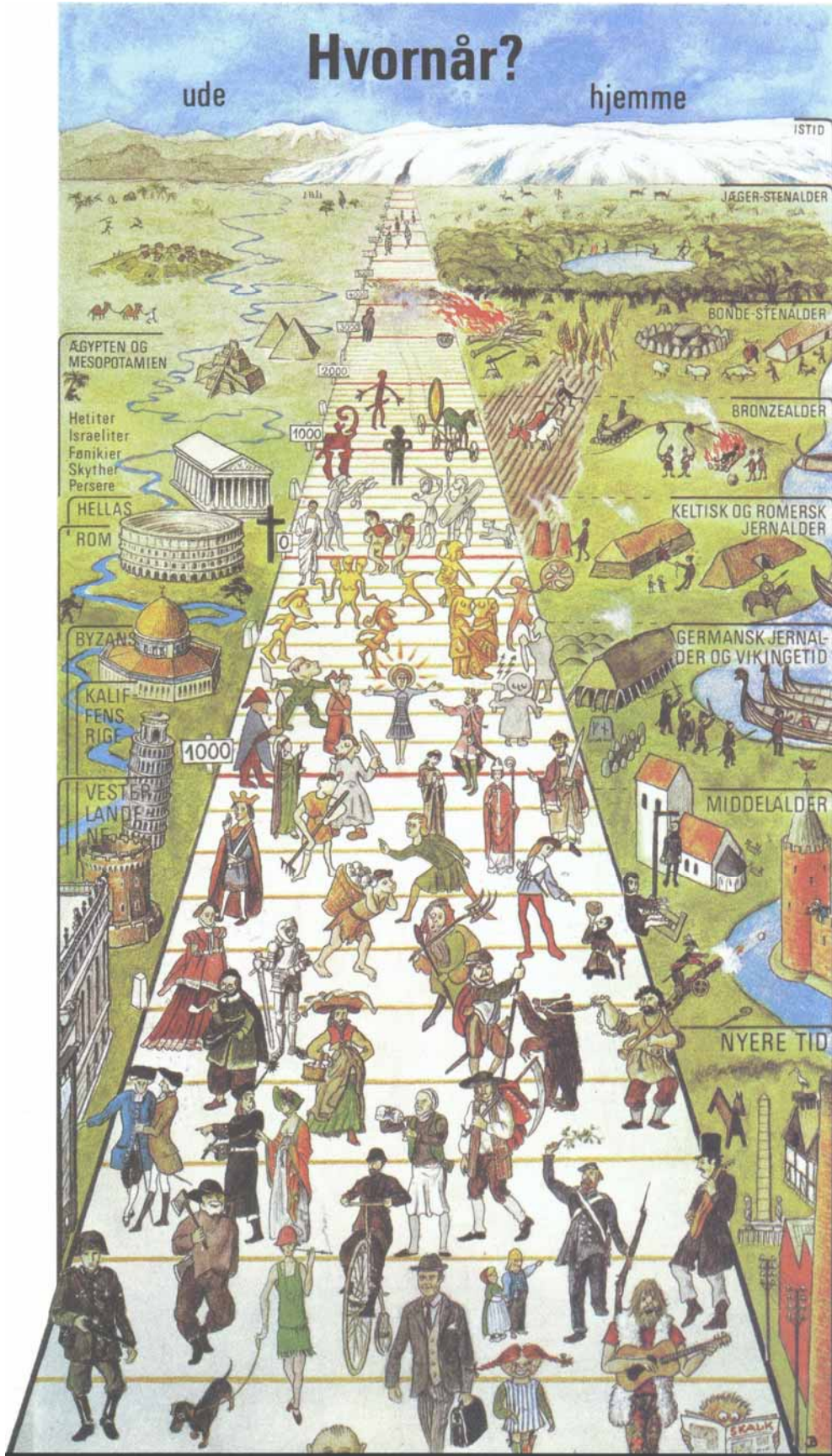
- Jørgen Jensen 2002: Danmarks Oldtid – Bronzealder 2000-500.
 Bertelsen m.fl.1996: Bronzealderens bopladser i Viborg Amt. Skive Museum 1996
 Boysen & Andersen 1981: Trappendal – høj og hus fra ældre bronzealder. Nordslesviske Museer 1981:14-28
 Sarauw, T. 2007: Male symbols or warrior identities? The ‘archery burials’ of the Danish Bell Beaker Culture. Journal of Anthropological Archaeology vol. 26.1.

Diverse oplysninger:

- Viborg Stiftsmuseums j. nr.: VSM 09031
 Lokalitet: Formyre SØ
 Sogn, herred og amt: Tjele, Sønderlyng, Viborg
 Dansk Kulturhistorisk Centralregister: 131208-73-74-75
 Kulturarvsstyrelsens j. nr.: 2003-2123-0587
 Bygherre: Forskningscenter Foulum
 Areal: Ca. 2ha.
 Rendegravemaskine fra: Hans Jokumsen, Vammen
 Deltagere i udgravningen: Kamilla F. Terkildsen,
 Sanne Boddum,
 Esben K. Mauritsen,
 Mogens Sørensen
 Martin Mikkelsen (ansvarlig og beretningspligtig).

Dokumentationsmaterialet bestående af beretning, tegninger, fund, fotos m.v. opbevares på Viborg Stiftsmuseum, Hjultorvet 4, 8800 Viborg.

Undersøgelsen er betalt af bygherren og Viborg Stiftsmuseum

Gengivet med tilladelse fra tidsskriftet SKALK